

**ОБРАЗ БЕССАРАБСЬКОГО СЕЛЯНИНА
В ОПОВІДАННІ М. КОЦЮБІНСЬКОГО «ДЛЯ ЗАГАЛЬНОГО ДОБРА»**

Людмила ЧОЛАНУ, ст. викладач,
БДУ ім. А. Руссо, м. Бельці, Молдова

Summary: *The article deals with personal and creative relationships of the classic of Ukrainian literature M. Coțubinschi in Bessarabia. It investigates the key story of the "Bessarabian cycle" - "Для загального добра". The peasant Zamfir Neron is analyzed as the embodiment of national character and the symbolic significance of the vine is developed, identifying the essence of the conflict and the role of the open ending.*

Key-words: *"Bessarabian cycle" national character, family, the vineyard as a symbol, conflict, love and state, open ending.*

Творчість класика української літератури Михайла Коцюбинського має тісний зв'язок з Молдовою.

Письменник народився і виріс на вінницькій землі в Україні. Його мати, Гликерія Максимівна, походила із старовинного роду Абазів. За свідченням Костянтина Поповича, Абазі відомі в історії Молдови та України з ХУІІ ст. Катерина Абаза була дружиною молдовського господаря Василе Лупу, а їхня донька Руксандра (Русандра, Рузанда) одружилась з сином українського гетьмана Богдана Хмельницького Тимофієм. Ілля Абаза обіймав посаду ворніка при дворі господаря Дмитра Кантеміра, разом з ним у 1711 р. мусив покинути батьківщину. Вийшовши у відставку в чині полковника, оселився в Харківській губернії у власному маєтку Дворічний Кут. Василь Абаза відомий як діяч російського і українського Просвітництва, друг М. Новикова, приятель Г. Державіна. В ХІХ ст. прізвище Абаза зустрічається серед героїв Кримської війни, засновників Харківського університету, державних діячів Російської імперії (Олександр Абаза – міністр фінансів, Микола Абаза – сенатор), творчої інтелігенції (письменник-баталіст К.К. Абаза). Гликерія Абаза належала до збіднілої гілки цього роду. (Попович 1998: 211)

Письменник стверджував, що саме від матері успадкував «психічну організацію, чутку і вразливу, ...дістав нахил до всього гарного та любов і розуміння природи» [І, 416] Всі Абазі були багатодітними. В сім'ї Михайла і Гликерії Коцюбинських було п'ятеро дітей: Михайло, Лідія, Хома, Леонід, Ольга. Виховання і домашня освіта дітей лягли на плечі хворої матері (вона рано осліпла), господарство вела Ліда, матеріальне утримання після смерті батька мусив узяти на себе старший син. Через нестатки Михайло не зміг закінчити семінарію. Шляхом наполегливої самоосвіти він набув широких знань, екстерном склав екзамен на звання вчителя. Сучасники знали його як енциклопедично освічену людину, що володіла дев'ятьма мовами.

Коцюбинський рано усвідомив себе українським письменником. З 1890 р. його твори за підтримки Івана Франка виходили в Австро-Угорщині, у львівських журналах «Дзвінок», «Житте і слово», в «Бібліотеці для молоді» тощо (в Російській імперії українську мову було заборонено). В 1892 р. випала нагода отримати посаду розпорядника в Одеській філоксерній комісії. Посада крім постійного заробітку давала можливість побувати на землі молдовських предків. Комісія мала обстежити південні землі Російської імперії, в тому числі Бессарабську губернію, виявити шкідник винограду – філоксеру. Три роки Коцюбинський жив у Бессарабії: «спочатку в центрі, коло Кишинева і Орґеєва, а потому в південних повітах по Пруту і Дунаю» [І, 417]. Природа і люди запали йому в душу. «Ці краї дали мені дуже багато вражінь, і я з приємністю згадую час своєї служби на філоксері, хоч довелось пережити і багато гіркого. (Див. моє оповід. «Для загальн. добра»)» [І, 417]

Молдовська земля надихнула письменника на твори, які літературознавці називають «бессарабським циклом» (в радянські часи – «молдавським циклом»). Письменник дорожив ними. У листах до Панаса Мирного він щонайменше двічі ділиться наміром видати «оповідання з молдаванського побуту» окремим томом «сторін в 300-350», шукає ілюстратора, який знав би життя Бессарабії. [3, 277-278] Цикл посів помітне місце в першому етапі творчості

письменника (1890-1904 рр.). Перше оповідання, «Помстився», було написано в 1893 р., останній твір циклу – повість «Дорогою ціною» – в 1901 р.

До «бессарабського циклу» відносять різну кількість творів (від семи до одинадцяти). Ми до цього циклу відносимо вісім творів. Їх можна поділити на дві групи. Перша група: оповідання «Для загального добра» (1895), «Пе коптьор» (1896) «Відьма» (1898). Події в них відбуваються в бессарабському селі, персонажі – молдовські селяни. Твори цікаві не тільки етнографічно точним відображенням побуту і звичаїв молдован, а насамперед проникненням письменника в особливості національного характеру, розумінням не повторного національного світосприймання..

До другої групи увійшли оповідання «Помстився» (1893), «На крилах пісні» (1895), «Посол від чорного царя» (1897), «По-людському» (1900) і повість (автор назвав її оповіданням) «Дорогою ціною» (1901). Дія відбувається на бессарабській землі, серед персонажів є представники різних етносів, хоч переважають молдовани, а головними героями стали вихідці з України. Молдовські реалії в мовленні, одязі, поведінці персонажів проявляються менше. На основі вражень від роботи у філоксерній комісії було написано ще кілька оповідань, але вони відбивають життя кримських татар, а не мешканців Бессарабії.

Перебування в Бессарабії в 1892-95 рр. стало важливим етапом у формуванні світогляду та естетичних принципів митця. Він спостерігає життя селян, переймаючись їхніми бідами. Опановує молдовську говірку. Досліджує етнографічні особливості побуту молдован і подністровських українців-руснаків, порівнює їхні звичаї та традиції. Фіксує особливості мовлення, зовнішнього вигляду, поведінки. Цікавиться минулим краєм. Від селян Коцюбинський довідався, що в Бессарабії не було кріпацтва, тому в багатьох селах живуть нащадки втікачів від панів з лівого берега Дністра. Його гостро цікавить вплив соціальних умов на характер селянина, співвідношення національного начала і загальнолюдських моральних норм, взаємини простої людини і могутнього державного апарату. Ці аспекти буття стануть об'єктами художнього дослідження протягом усього творчого шляху письменника.

Перлиною не тільки «бессарабського циклу», а й усієї творчості Коцюбинського є оповідання «Для загального добра». В його основі лежить історична подія – стихійний протест селян села Пересечино проти знищення виноградників філоксерною комісією, що відбувся 18-20 травня 1893 р. Коцюбинський переніс дію в село Лоешти над Прутом. Він створив яскраву національну картину життя молдован, зосередившись не на подіях, а на характерах, на світобаченні молдовських селян, на їхніх морально-етичних цінностях.

Фабула твору відображає повсякденне життя молдовського села, в яке несподівано приходить біда. Приїхала філоксерна комісія. Люди не розуміють суті її діяльності, тому ставляться до членів комісії недобррозичливо і вимагають покинути село. Комісія обстежує виноградники і знаходить філоксеру на ділянці Замфіра Нерона. Замфірів виноградник вирубують і спалюють, землю заливають отрутою. Покидаючи село, члени комісії бачать на дворі Замфіра похоронні короги: померла його дружина Маріора. Селянин лишився з трьома маленькими дітьми та старим хворим батьком, яких тепер нічим буде годувати.

Коцюбинський точно користується етнографізмами, змальовуючи яскраву картину життя селян Бессарабії. Багато національних побутових деталей збереглося до наших днів: мамалига, вино в глиняному глечуку, різнобарвні килими в хаті, каруци, виноградники за селом... Національний колорит посилюють доречні лексичні вкраплення: татика, мош Діма, пома, примарія, домнул писар... Молдовські вирази вживаються в точному контексті, тому для мешканця Молдови не потребують перекладу.

- Діпарте Лоешти? - Яка! Або: - Штій? - Штів, домнуле...[2, 201, 215] Написання слів не відповідає сучасним нормам румунської орфографії. Репліки персонажів передано кирилицею. Вірогідно, письменник володів усною говіркою молдован і передав слова так, як сприймав на слух («молдуван», «пома», «а каса», «валев», «домну дзев»), або так, як вимовляли селяни («закуція» - екзакуція, тобто фізичне покарання, «імперат» - імператор).

В оповіданні відтворено виразні картини природи Молдови. «Показалось село, мальовничо розкидане над річкою по горі. Білі, чепурненькі хати під очеретяними стріхами, з широким піддашшям на мальованих стовпах, дерев'яні кошніці на кукурудзу, очеретяні хлівки, кристалі акації та морви за штучно плетеними очеретяними тинами, журавлі над колодязями – все це робило гарне враження, свідчило про лад та достаток» [2, 202] Коцюбинський є визнаним майстром пейзажів. Образ природи в його творах несе додаткове смислове навантаження. Це втілення цілісної гармонії живого світу, де людина посідає певне місце. «Тут глянув на нього з-за річки широкий простір зелених плавнів, замріли вдалині закордонні села» [2, 192] Все красиве, радісне, щасливе в житті людей відбувається в гармонії з природою, а здатність людини любити землю, рослини, тварин стає важливим засобом характеристики персонажів.

В образі головного героя автор наголошує красу та гідність. В портреті селянина відображено розквіт чоловічої краси і сили: «...Любо глянути на ставну постать Замфірову, з гордим, як у римського патриція, обличчям, з міцним станом, тісно обліпленим золотим мережаним іліком, що відкриває широкі рукави білої сорочки, з-під котрої видно кремезні, з грубими від напруги жилами, руки. Блискучі чорні очі Замфірові, його довгасте повне обличчя, облямоване низько стриженою чорною бородою, так і світяться задоволенням, так і сяють гордощами, що Замфір тепер справжній хазяїн» [2,192] Це сильна, впевнена в собі людина: «Одними самими руками, котрими натягує тепер ремінні віжки, зробив він увесь свій статок» [2,192]

Образ Замфіра Нерона втілює національний характер. Його сім'я живе за прадавніми патріархальними нормами. Голова в домі – чоловік. Він вирішує, коли їхати на виноградник, прислухатись чи ні до чуток про «докторів», які нищать виноград. Він іде до примаря, готовий захищати свою сім'ю навіть з рушницею в руках. Та у важливих питаннях радиться з жінкою: «Треба б взяти у пана яку фальчу землі, бо без поля теж погано у господарстві. Що то Маріора скаже на цю думку?» [2,195] Замфір та Маріора розуміють один одного без слів: «Коли перелякана жінка стріла його неспокійним поглядом, він процідив крізь зуби: «Не бійсь, нічого нам не буде» [2,199] Дітей виховують у розумній строгості. Так, мати прикрикнула на малечу, коли діти повернули стіл, а батько – за те, що висунулась з каруци. Але вони розуміють

дитячі радощі, поблажливо ставляться до дитячої метушні, до галасу, для них тато змагається в швидкості на конях. Хлопчики, яким сім і вісім років, уміють запрягати коней, п'ятилітня донечка старанно тягає обтяті батьком лози. Тато з мамою прищепили їм любов до всього живого. Діти щедро діляться радістю з кіньми, прикрашаючи їх виноградним листям. Зворушливо ласкаво в родині ставляться до старенького безпорадного моша Діми, який втратив розум.

Конфлікт твору розгортається навколо виноградника. Виноград – економічна основа селянської сім'ї. «Є, зародив Господь, радісно б'ється Замфірове серце, а очі сміються до здорових грон» [2, 194]. Буде врожай, буде вино, значить, приїдуть покупці. Замфір з гордістю думає, що його вино має добру славу, дає можливість утримувати сім'ю в достатку. Але думка про користь побіжна, чоловік її відганяє, наче соромиться, бо не вигода для нього головне. Тут, на винограднику, сама суть його життя. «Скільки-то праці та клопоту взяв оцей клаптик землі! Ще батьки, а може діди, лишили тут свою силу», – міркує Замфір. [2, 194] Поїздка на виноградник всією сім'єю – радісна подія, тому й відбувається вона в неділю. Почувши про поїздку, діти «зірвались із-за столу та покопотили за батьком до стайні, вимахуючи недоїденими грудками мамалиги» [2, 190], жінка заметушилась, прибираючи в хаті. Виноградник стає багатозначним символом буття молдованина. Душа селянина втішається красою, відчуває єднання з вічними силами природи, з усією землею. «...Буйна лоза, немов наперекір усім межам, перелазила через тини, спліталась вусиками з сусідніми лозами, по-братерськи єдналась у зеленому морі виноградників. Здавалось, якась могутня зелена хвиля залляла підгір'я шпичастих гір, п'ялась догори, до тих жовтих шпилів, що дивились зі своєї високості далеко за Прут, на плавні, на озера, на гирла, у далеку простору, повиту сизою імлою...» [2,193] Для Замфіра виноградник є зв'язком із поколіннями предків: «То була його дідизна, прадідизна, може» [2,194]). Тут відбулись найважливіші етапи його життя: перші дитячі радощі, зустрічі з коханою, початок сімейного щастя... Тут він переживає радість праці, помножену на відчуття єдності з цілим селом, з усім світом: «Дорослі з піснями стинають спілі кетяги в коновки та носять до бочки, а весела, замурзана солодким соком дівора нишпорить попід кущами, вишукує непомічені грона» [2,195] Виноградник для нього жива істота, яку він любить і доглядає, як дитину, якою втішається, в якій бачить смисл свого життя і життя свого роду. В думках називає виноград найдорожчими словами: хліб святий, дар божий.

Селянин не може уявити, що виноградник можна вирубати, живі зелені лози спалити, а землю отруїти гасом, бо це буде знищенням самих основ життя.

Замфір очолює односельчан, які обурюються прибуттям філоксерної комісії, кричать писарю, що будуть захищати виноградники з рушницями в руках. Та писар пояснює, що такий закон, таке веління «імперата», погрожує «закуцією».

Окреслюється нерозв'язний конфлікт між народним життям і «законом», тобто державою. «Замфір покинув розхвильовану громаду, не вияснивши собі гаразд очікуваного лиха. Злість душила його за горло, а прокльони, які посилав він усяким законам, що не дають бідним людям спокійно жити, не здіймали важкого каменя з серця, не зменшали злості»[2, 199] В цьому конфлікті люди приречені стати безвинною жертвою. До останньої миті Замфір не вірить, що виноград можна знищити.

Вирубку виноградника Коцюбинський зображає як убивство живого: «Робітники... рубали тремтячі від страху кущі...» [2,220] І родина сприймає це як страшне горе, як загибель дорогих істот. «Замфір, мов п'яний, хитаючись на ході, підбіг до куща, впав, як довгий, на землю і, поклавши голову на коріння, стогнав придушеним голосом: «Голову мені рубайте, не виноград!.. голову!.. ... Діти зняли страшний лемент, а Маріора, вклякнувши, обіймала кущ, як дитину, та голосила, мов по мерцєві» [2,221] Нещасна жінка готова розділити долю свого винограднику, вона їсть корінці з філоксерою, промовляючи, що хоче вмерти. Скам'янілий Замфір сидить під вербами. Здається, горе розчавило його, бо на другий день селянин вчиняє неймовірне: лишає у дворі, де живе комісія, свого божевільного батька, заявивши, що того нічим тепер годувати. Замфір не знає, що його біди ще не закінчились. Землю виноградника заллють отрутою, від якої загинуть і посаджені навколо ще дідом чи прадідом горіхи, айви, жерделі, а Маріора не переживе страшного потрясіння. Смерть Маріори набуває символічного значення. Знищено основу життя сім'ї селянина, і першою вмирає жінка – хранителька сім'ї. Під прокльони моша Діми комісія покидає село і їде шукати філоксеру на інших виноградниках.

Державні сили перемогли, перемоловши добробут, щастя цілої сім'ї, узявши людську жертву. Та фінал оповідання відкритий. Чи підведеться Замфір після цього страшного удару? Письменник дає надію. Чоловік забрав додому батька. Читач востаннє бачить Замфіра, коли той стоїть над тілом дружини, притискуючи до себе дітей. Поки чоловік відчуває відповідальність за слабкіших, йому є ради кого жити. Значить, можна сподіватись, що доля його не зламає цю красиву сильну людину, що Замфір вистоїть.

Конфлікт людини і бездушної сили держави, що виникає в «бессарабському циклі», розвивається в творах Коцюбинського другого і третього періодів. Письменнику не довелося більше жити в Бессарабії. Та батьківщина материних предків лишила йому неоціненний дар розуміти людину іншої національності, душею сприймати її проблеми, її радощі й болі. Буваючи в різних країнах, Коцюбинський щиро цікавився культурою народів, звичаями й традиціями, вивчав мови. Поряд з українцями та молдованами в його творах постали кримські татари, цигани, поляки, євреї, турки, італійці... З повагою і зацікавленістю зображаючи національні особливості, письменник висвітлює загальнолюдське моральне начало, що так приваблювало його в селянах Бессарабії.

Література

1. Коцюбинський, Михайло, *Автобіографічний лист для видавництва «Вік» в Твори*, Київ, Молодь, 1975, с. 416-418.
2. Коцюбинський, Михайло, *Для загального добра в Твори в трьох томах*, том перший, Київ, Дніпро, 1979, с. 190-234.
3. Коцюбинський, Михайло, *Листи. До Панаса Мирного в Твори в трьох томах*, том третій, Київ, Дніпро, 1979, с.276-285.
4. Круглій, Людмила, *Молдова в творчості М.М. Коцюбинського в Інновації и прагматика филологических исследований. Материали Международной конференции, посвященной памяти профессора В.Н. Мигирова*, Бэлць, 2006, с. 173-175.
5. Попович, Костянтин, *Михайло Коцюбинський і молдавські народні реалії в Сторінки літопису*, Кишинев, Парагон, 1998, с. 211-235.